

ЗЛУЧНИКАВАЯ СУВЯЗЬ ЯК СРОДАК СУВЯЗІ ПАРЭНТЭТЫЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ З АСНОЎНЫМ ЗМЕСТАМ СКАЗА Ў МАСТАЦКІХ ТВОРАХ У. КАРАТКЕВІЧА

Парэнтэтычныя канструкцыі, знаходзячыся ў цеснай сувязі з асноўным зместам сказа, даволі часта далучаюцца з дапамогай розных граматычных сродкаў сувязі, сярод якіх значнае месца займаюць злучнікі. У артыкуле разглядаецца злучнікавая сувязь парэнтэтычнай канструкцыі з асноўнай часткай сказа і яе асаблівасці, характэрныя для індывідуальнага аўтарскага стылю У. Караткевіча.

Парэнтэза выступае стылістычным прыёмам у мастацкіх тэкстах. У прыватнасці, адзначаецца яе здольнасць фарміраваць ідыястыль аўтара: “Парэнтэза – найважнейшы элемент у сістэме аўтарскай паэтыкі, яркая асаблівасць ідыястылю пісьменніка. Валодаючы ўстаўным характарам і графічна вылучанымі межамі, парэнтэза ўяўляе з сябе звышфразовае адзінства. Дзякуючы сваёй аўтаномнасці ў тэксце, парэнтэза з’явілася новым і арыгінальным сродкам выражэння суб’ектыўнага аўтарскага “я”. Ёсць падстава дапусціць, што такая сінтаксічная з’ява паслужыць і для вырашэння больш складаных кампазіцыйных задач у плане стварэння мастацкага тэксту ў тым выпадку, калі ўзнікне неабходнасць ізаляваць аб’ёмныя фрагменты ў складзе цэлага твора” [1, с. 131–132].

Парэнтэтычныя ўключэнні часта змяшчаюць інфармацыю, якая або адносіцца да фонавых ведаў, або звязана са зместам усяго тэксту, такім чынам накіроўваючы слухача да ўжо вядомых яму падзей, выконваючы такім чынам не толькі тэкстаўтваральную, але і кагнітыўную функцыю [3, с. 114]. Пры гэтым парэнтэтычныя канструкцыі у любым выпадку ў той ці іншай ступені суадносяцца з асноўным зместам сказа. Многія парэнтэтычныя канструкцыі рознай структуры злучаюцца з асноўнай часткай сказа з дапамогай злучальных, падпарадкавальных злучнікаў і злучальных слоў. Пры гэтым злучальнае спалучэнне парэнтэтычных канструкцый “нельга разглядаць як звычайнае злучэнне і падпарадкаванне; але нельга цалкам або часткова атаясамліваць гэта з далучэннем” [2, с. 390]. Злучальныя і падпарадкавальныя злучнікі з’яўляюцца не толькі сродкам перадачы злучальных і падпарадкавальных адносін, але і сродкам далучэння парэнтэтычнай канструкцыі, якая паведамляе дадатковыя звесткі да зместу асноўнага сказа або яго часткі і звычайна вылучаецца інтанацыйна.

Праводзячы аналіз асаблівасцей выкарыстання злучнікавай сувязі як сродку сувязі парэнтэтычных канструкцый з асноўным зместам сказа ў творах У. Караткевіча, звернем увагу на найбольш частотныя выпадкі выкарыстання злучнікаў.

1. Для сувязі парэнтэтычнай канструкцыі з асноўным зместам сказа У. Караткевіч у сваіх творах даволі часта выкарыстоўвае спалучальны злучнік “і”:

Яны выскаляліся, як выхадцы з магіль, цалавалі руку (і мне здавалася, што яны смочуць з яе кроў), бяззучна адпльвалі далей («Дзікае паляванне караля Стаха»); Сам я прыдбаў такія мазалі на руках, якіх не меў з юнацтва, два Іванавічы таксама працавалі ад душы, ды прычым нічога не хацелі браць, акрамя рэдкіх (і ўзаемных) пачастункаў («Чорны замак Альшанскі»); Тое, што здарылася пазней (і раней), аніяк не было выпадковасцю («Чорны замак Альшанскі»).

Пры гэтым цікава, што У. Караткевіч у якасці парэнтэзы часцей за ўсё выкарыстоўвае або аднародны член сказа, або частку складаназлучанага сказа, робячы іх больш “моцнымі” ў адносінах да ўсяго астатняга сказа. Адсутнасць дужак не парушыла б лагічнасць тэксту, аднак аўтар такім чынам вырашыў завастрыць увагу чытача на падкрэсленых элементах.

Цікавымі ў адносінах да злучнікавага афармлення з’яўляюцца наступныя прыклады ўключэння парэнтэтычных канструкцый:

– Ну, – Раланд высакамерна (і гэта была хлусня) глядзеў убок («Лісце каштанаў»); І ўжо разумеючы: так трэба... так трэба дзеля святой прыналежнасці да гора ўсіх гэтых людзей, да радасці іх, да агульнага жыцця ўсіх людзей, ён сказаў (і гэта была праўда) <...> («Хрыстос прыямліўся ў Гародні»); Вочы маці раптам пацяглі, хоць гэтага амаль нельга было заўважыць (і на самай справе, не заўважыў ніхто) («У снягах драмае вясна»).

Відавочна, што для індывідуальнага стылю У. Караткевіча характэрна выкарыстанне ў парэнтэтычнай канструкцыі спалучальнага злучніка “і” не толькі і не столькі для дабаўлення дадатковай, другаснай, інфармацыі, колькі, наадварот, для акцэнтавання ўвагі на найбольш важных з пункту погляду аўтара пазіцыях, для выражэння ацэнкі сказаных слоў, акрэсленых падзей або асоб.

2. Супастаўляльны злучнік “а” – гэта яшчэ адзін з найбольш частотных злучнікаў, да якіх звяртаецца У. Караткевіч для сувязі парэнтэтычнай канструкцыі і асноўнага зместу сказа ў сваіх творах:

І нават калі бачыш, што прыгожа (а ён інстынктыўна адчуваў прыгажосць), дык казаць пра гэта апошняга справа («Вока тайфуна»); Былі тут людзі адусюль, людзі з імёнамі і прафесіямі (а трэ было б на гэтых надпісах шукаць, прыводзіць у міліцыю ды даваць на лапах і кішэнях), але я не буду ўвекавечваць іх яшчэ і на паперы («Дрэва вечнасці»); Прайшла, напэўна, гадзіна (а на самай справе хвілін сем-восем), пакуль ён пачуў дружны тупат ног («У снягах драмае вясна»); Калі на шлы сухар (а раптам нейкі няшчасны ад наноў павяжыць) – і клалі на пень кавалак хлеба для лясной бабы («Крыж Аняліна»).

Варта ўдакладніць, што У. Караткевіч выкарыстоўвае злучнік “а” не толькі для супастаўлення фактаў, падзей, з’яў, а і для таго, каб далучыць, распаўсюдзіць, растлумачыць, часам указаць на неадпаведнасць той інфармацыі, якая дадзена ў асноўнай частцы сказа, або, наадварот, як бы ўзмацніць эфект ад выказанай думкі, унесці нейкую заўвагу, зрабіць выснову са сказанага. Такі прыём робіць творы пісьменніка больш гнуткімі, а самі тэксты нагадваюць жывую мову.

3. Падпарадкавальныя злучнікі служаць адным з прадуктыўных сродкаў сувязі парэнтэтычных канструкцый з асноўным зместам скаа. Такія канструкцыі часцей маюць характар даданага частак складанага сказа, радзей – асобнага члена сказа, зліптычнага сказа. Ва ўстаўным становішчы яны не губляюць сувязі з асноўным зместам сказа, у той жа час яны наўмысна вылучаюцца, актуалізуюцца, становячыся па сэнсе, сінтаксічна і інтанацыйна больш самастойнымі і значнымі ў адносінах да асноўнага зместу сказа. Для індывідуальнага стылю У. Караткевіча характэрна выкарыстанне уступальных злучнікаў для сувязі асноўнага зместу сказа і парэнтэтычнай канструкцыі:

Назву “рускі” маглі з поўным правам насіць толькі тыя людзі, што моляцца ў Ісакіі (хаця ён і змрочны, як склеп), у дварцовай і Канюшаннай царквах («Каласы пад сярпом тваім. Кніга другая. Сякера пры дрэве»); Там-сям ёсць балотцы, якія мажліва перабегчы мне, а не коннікам (хоць, можа, калі яны здані, яны пералятуць іх у паветры) («Дзікае паляванне караля Стаха»); На шчоках празрысты, лёгкі, з глыбіні недзе, румянец: высокія грудзі (хоць ты на іх поўную чашу стаў) абцягвае сіняя казатка («Хрыстос прызямліўся ў Гародні»).

Характэрна, што ў дадзеных прыкладах злучнікі могуць мець не толькі ўступальнае значэнне, але і паказваць на магчымасць чаго-небудзь, тлумачэнне пэўных момантаў, набываць адценне параўнання. Усё гэта надае тэкстам У. Караткевіча не толькі жвавасць і маляўнічасць, але і напаянае стыль пісьменніка непаўторнасцю.

Але ў той час я ў глыбіні душы (хоць і лічыўся “чырвоным”) быў перакананы, што не толькі з шыбеніц растуць на зямлі лясы (што, вядома, было правільным нават у часы Язафата Кунцэвіча і беларускай доказнай інквізіцыі) і не толькі стогн адчуваецца ў нашых песнях («Дзікае паляванне караля Стаха»).

Характэрна, што ў дадзеным прыкладзе аўтар выкарыстоўвае не толькі дзве парэнтэтычныя канструкцыі ўнутры сказа, але і два падпарадкавальныя злучнікі – уступальны і паясняльны. З дапамогай першага злучніка У. Караткевіч паказвае на неадпаведнасць адной інфармацыі іншай, а з дапамогай другога – на правільнасць слоў. Такім чынам, пісьменнік дасягае эфекту “дваістасці”, падкрэслівае, што нешта можа адпавядаць рэчаіснасці, а нешта – не, і ўсё гэта ў межах аднаго сказа. Такі прыём дапамагае стварыць уражанне супярэчлівасці, складанасці, урэшце, рэальнасці апісаных падзей.

4. Дастаткова часта У. Караткевіч у сваіх творах звяртаецца да выкарыстання прычынных злучнікаў:

Таны ў рознакаляровыя дробныя шашачкі андарак быў, як трохі прыглушаны (бо так патрабаваў узрост) жар, і дзівосны на спалучэнні колераў («Дрэва вечнасці»); А палічыўшы, крыкнуў консулу (бо спытаўся на вялікі пажар, аматарам якіх быў) <...> («Зброя»); Навекі прызнаць для сябе (бо ён не будзе ведаць) сваю подласць («Каласы пад сярпом тваім. Кніга другая. Сякера пры дрэве»); Ён прачытаў «Бьціе» і абурўся Богам, і злюсю, і крыважэрствам – і не зразумеў нічога. І ён прачытаў «Выйсце» і абурўся яшчэ і людзьмі (таму што да характарыстыкі Бога не было чаго дадаць) («Хрыстос прызямліўся ў Гародні»).

Іншае афармленне сказа, без парэнтэтычных канструкцый, дазволіла б успрымаць устаўныя элементы як даданыя часткі складаназалежнага сказа. Аднак У. Караткевіч палічыў патрэбным вылучыць гэтыя часткі менавіта ў якасці ўставак, што дазволіла чытачу не толькі звярнуць асаблівую ўвагу на іх, але засяродзіць увагу на прычыне тых ці іншых дзеянняў і падзей, бо іх адсутнасць вымусіла б чытача самому шукаць іх прычыны. Аўтар не палічыў патрэбным хаваць гэтыя прычыны і зрабіў іх бачнымі, даступнымі для чытача.

5. У. Караткевіч у якасці злучальнага звяна паміж парэнтэзай і асноўным зместам сказа часта выкарыстоўвае параўнальныя злучнікі:

Пад мешкавінаю хітона тапырылася пацёртая шляхецкая чуга, у запазусе была мехавая шапка (нібы кот прыгрэўся і спаў) («Хрыстос прызямліўся ў Гародні»); Толькі тут, толькі пасля гэтай ляянкi, толькі пасля таго як падбегла мокрая Сашанька і Яша з раптоўнай рашучасцю абхапіў яе, захінуўшы крысамі халата (быццам гэта магло чымсьці дапамагчы ад дажджу), Андрэй зразумеў, што накуль што ўсё скончылася, і, кінуўшыся да ардынатара і медсястры, абняў іх дрыжачымі рукамі («Леаніды не вернуцца да Зямлі»); А ў машынах СС – оберштурмбанфюрэр, доктар права (як быццам можа быць нейкае права ў краіне бяспраўя) і ён жа вышэйшаманяёны шэф кладненскай гестапаўскай акругі, нехта на прозвішчы Геішцбер ды з ім нейкі штандартэнфюрэр, палкоўнік, значыць («Чорны замак Альшанскі»).

З прыведзеных прыкладаў бачна, што У. Караткевіч выкарыстоўвае параўнальныя злучнікі не толькі для таго, каб параўнаць пэўныя з’явы, але і ў якасці ўключэння парэнтэтычнай канструкцыі з адценнем сарказму. Такі прыём дазваляе пісьменніку ўнесці ў тэкст насмешлівую заўвагу, пры гэтым узмацняючы яе з дапамогай парэнтэзы.

Яшчэ прыклад:

Яны ў той час яшчэ трохі ліберальнічалі з мясцовым насельніцтвам, і некаторыя тэарэтыкі нават казалі, што для беларусаў, вядома, пасля руплівага, дбайнага і дакладнага вывучэння справы, магчыма, варта было б зрабіць выключэнне, адрозніць іх ад усіх іншых славян, зрабіць, так бы мовіць, “славянскімі арыўцамі”. (Як быццам тыя згадзіліся б быць “арыўцамі” за кошт сваіх братоў) («Госць прыходзіць на золкім святанні»).

У працытаваным прыкладзе У. Караткевіч з дапамогай параўнальнага злучніка афармляе адкрыта-здэклівую насмешку ў якасці асобнага сказа-парэнтэзы. Такое афармленне дапамагае аўтару захаваць непасрэдную сувязь з папярэднім сказам і ўзмацніць стылістычны эфект спецыфічна ўключанай канструкцыі.

Для стылю У. Караткевіча характэрна выкарыстанне падпаракавальных злучнікаў пераважна ў маналагічным (аўтарскім) маўленні, у той час як злучальныя злучнікі, якія выкарыстоўваюцца для сувязі асноўнага зместу сказа і ўстаўкі, такой асаблівасцю не валодаюць.

Зварот да творчасці У. Караткевіча звязаны з наяўнасцю ў яго творах такой колькасці парэнтэтычных адзінак, што яны могуць успрымацца не проста як сродак камунікацыі, а як індывідуальны прыём пісьменніка, складнік яго індывідуальнага

стылю. Парэнтэтычныя канструкцыі ў творах пісьменніка насычаюць мову як герояў, так і самога аўтара выразнасцю, дапамагаюць наладзіць кантакт з чытачом, сігналізуюць аб большай давяральнасці, становячыся пры гэтым структурна неабходным элементам. Адметнай рысай ідыястылю У. Караткевіча з'яўляецца выкарыстанне ў якасці “злучальнага” звяна паміж асноўным зместам сказа і парэнтэтычнай канструкцыяй злучнікавай сувязі. Такая сувязь ажыццяўляецца з дапамогай розных злучнікаў, аднак найбольш частотнымі з'яўляюцца наступныя: спалучальны злучнік *i*, супастаўляльны злучнік *a*, а таксама розныя ўступальныя, прычынныя і параўнальныя злучнікі. Названыя злучнікі выкарыстоўваюцца пісьменнікам для рэалізацыі яго мастацкай задумы, надаючы пры гэтым тэксту гнуткасць, жвавасць і своеасаблівасць, якія дазваляюць вылучыць мастацкія творы У. Караткевіча сярод тэктаў іншых пісьменнікаў.

Спіс літаратуры

1. Антонова, В. В. Парентетические конструкции современного русского языка в лингвокультурологическом аспекте : дис. ... канд. филол. наук. : 10.02.01 / В. В. Антонова. – Москва, 2015. – 154 л.
2. Шахматов, А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Ленинград : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
3. Язык, сознание, коммуникация : сб. статей / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – Москва : МАКС Пресс, 2001. – Вып. 20. – 140 с.